

חידון הילדים ירושלים שלי

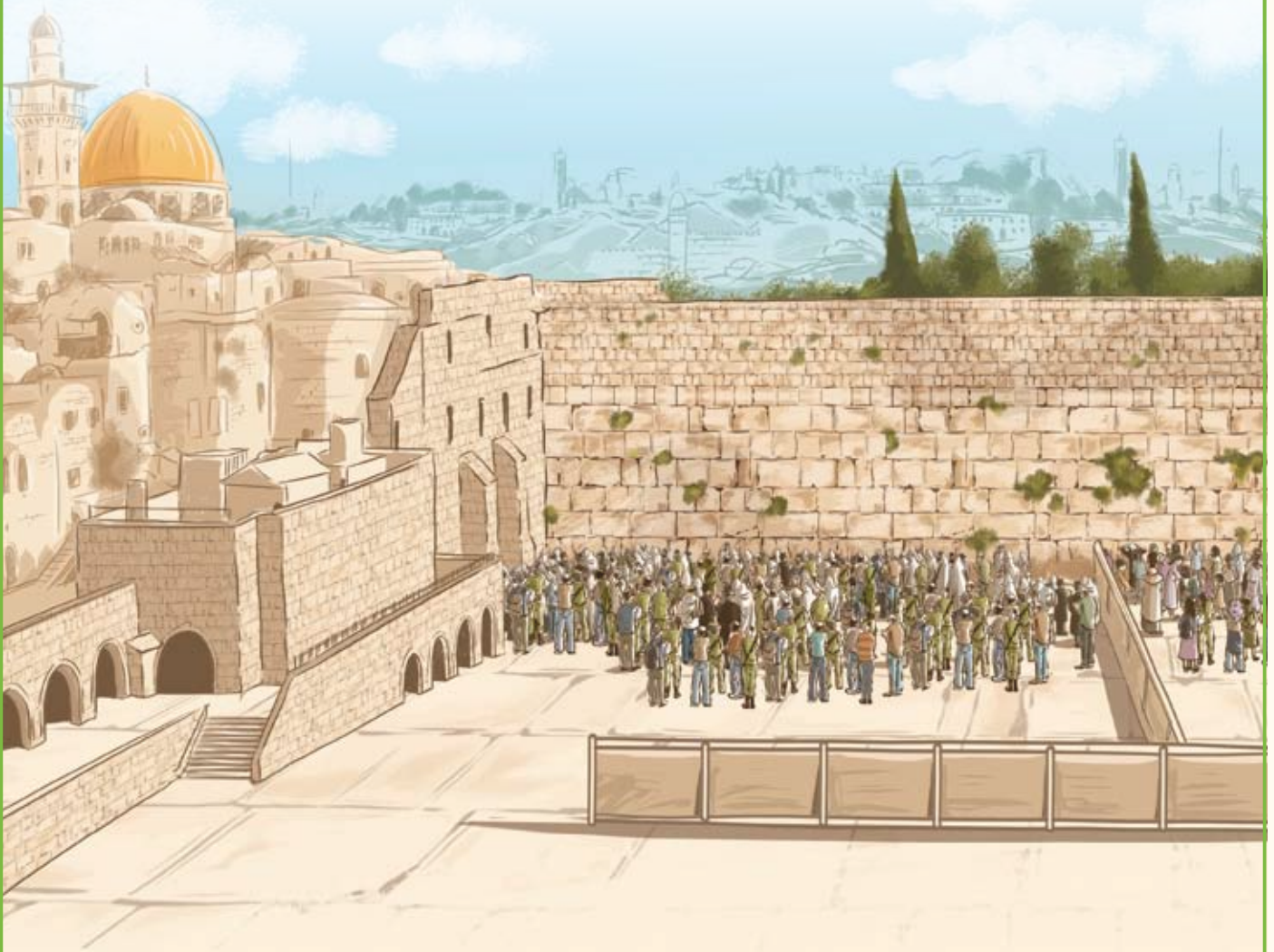
חידון מחוזי לתלמידי כיתות ה' במערכת החינוך

מפגש עם העיר ירושלים לדורותיה, הלשון העברית, אישים, מבנים וערכים

מקראה שניה

תוכן עניינים:

- פרק א':** העיר העתיקה וסביבותיה.....3-7
- פרק ב':** ספורן של השכונות הראשונות מחוץ לחומה.....8-9
- פרק ג':** לשון עברית, אישים, מבנים וערכים בירושלים.....10-15

העיר העתיקה היא החלק שבתוך החומות שבנה סולימאן המפא, ובו התגוררו לאורך הדורות תושבי ירושלים, יהודים ושאינם יהודים. העיר העתיקה מחלקת לרבעים:

הרבע היהודי

שוכן בדרום-מזרח העיר העתיקה. מתגוררים בו כ-6,000 תושבים, רבים יהודים-דתיים, ושוכנים בו בתי מגורים, מבני דת יהודיים, אתרי ארכאולוגיה ותירות, חניות מזכרות וינדאיקה ומסעדות. היהודים הראשונים בירושלים התישבו בעיר דוד לפני כ-3,000 שנה, עם כבושה בידי דוד המלך. בימי בית-המקדש הראשון והשני התפשטה האכלוסיה היהודית למרחב ירושלים הקדומה כלה. לאחר חרבן הבית השני, בשנת 70 לספירה, החלה להתישב בירושלים אכלוסיה זרה, וקהלה יהודית קטנה נותרה בשוליו הדרומיים של הר ציון. לאחר מרד בר-כוכבא, בשנת 135, גרשה אף קהלה זו ועל חרבות

ירושלים הוקמה העיר אליה קפיטולינה. במשך כל התקופה הביזנטית לא הרשו יהודים להתגורר בעיר. היהודים שבו לירושלים רק עם כבושה בידי המוסלמים בשנת 638, אך גם אז לא פנו לאזור הרבע היהודי של ימינו, אלא נאחזו שוב בהר ציון. למעשה, במשך מאות שנים שכן "הרבע היהודי" של ירושלים בהר ציון ובמורדותיו המזרחיים, סמוך לקבר דוד המלך ולכנסיית הדרומי.

במסע הצלב הראשון, בשנת 1099, כבשו הצלבנים הנוצרים את ירושלים. הם לא התירו ליהודים לגור בירושלים, והיהודים שבו אליה רק עם נפילת ממלכת ירושלים בידי צלאח א-דין ב-1187. גם אז התקבצה הקהלה בהר ציון. באמצע המאה ה-15 נתגלע סכסוך מר בין יהודים לנזירים פרנציסקנים בדבר החזקה על קבר דוד המלך בהר ציון. שליטי העיר הממלוכים שמו קץ לסכסוך, בכך שגרשו את הנצים מהמקום והפכוהו למסגד. הנוצרים פנו לרבע הנוצרי, ואלו היהודים פנו לאזור שהיה אז ריק יחסית, בין הרבע הארמני להר הבית, בדרום-מזרח העיר. זוהי ראשיתו של הרבע היהודי במקומו המכר לנו כיום. (מידע נוסף על הרבע היהודי נמצא בחוברת א').

הרבע המסלמי

הרבע הגדול ביותר, רב תושביו מסלמים, צאצאי המתישבים שהגיעו לירושלים אחרי נצחון המוסלמים על הצלבנים בסוף המאה ה-12. בתי הרבע המסלמי נבנו קרוב ככל האפשר למקומות הקדושים לאסלאם - מסגד אל-אקצה וכפת הסלע - שנבנו לפני כ-1,300 שנה על הר הבית. נוסף לבתי המגורים נבנו סביב הר הבית מסגדים, "מדרסות" (מדרשות ללמוד אסלאם) ועוד.

הרבע הנוצרי

בו מתגוררים מזה מאות שנים נוצרים בני כתות שונות: יוונים-לטינים, קופטים, אתיופים, סורים, ארמנים ואחרים. כנסית הקבר שבמרכז הרבע היא אתר קדוש ביותר לנוצרים, ולאורך הדורות בקשו נוצרים רבים להתגורר בקרבתה. בסמוך לה נבנו כנסיות, מנזרים ואכסניות עבור צליגנים נוצרים המבקרים במקומות הקדושים להם, בעבר וגם כיום.

הרבע הארמני

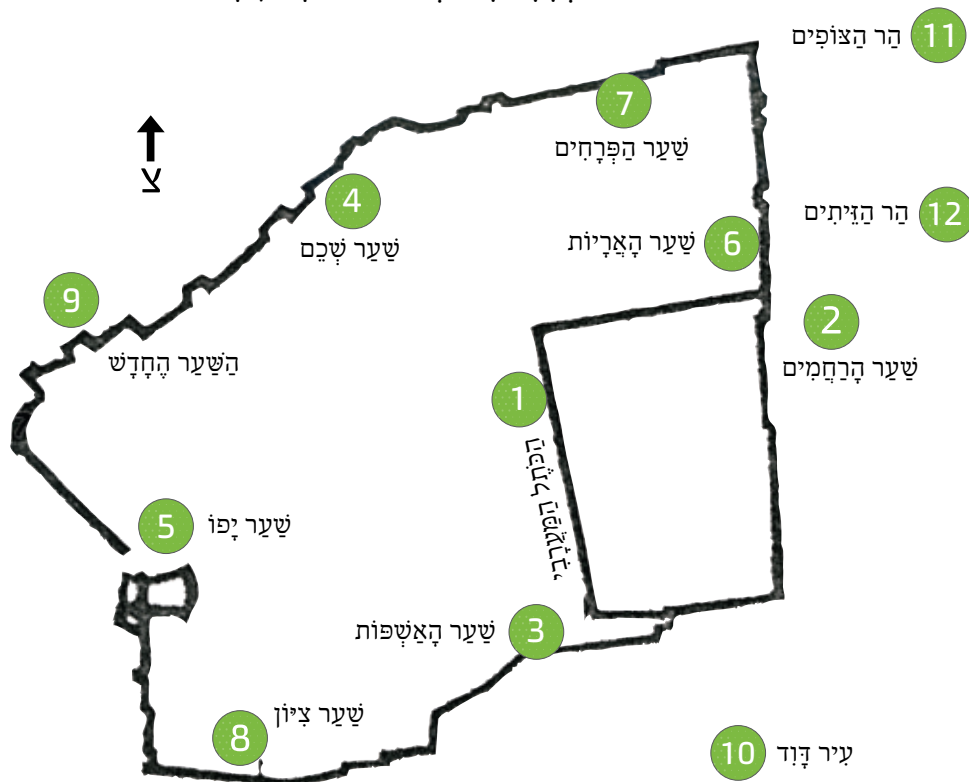
תושביו נוצרים יוצאי ארמניה שהתיישבו בירושלים, החל מהתקופה הביזנטית ובעקבות מאז התקופה הצלבנית. לעדה הארמנית תרבות מיוחדת המתבטאת בעקר בשפה הכתובה ובאמנות. זהו רבע סגור, שלתושביו מוסדות משלהם וחברה סגורה. הרבע עצמו מקף חומה פנימית, ובו כנסייה ארמנית גדולה ועתיקה.

ראשיתה של העיר

ירושלים הקדומה התפתחה מן האזור המצוי מחוץ לחומות העיר העתיקה, מדרום לאזור שנקרא בעבר "עיר יבוס", ובמהלך השנים קבל את השם "עיר דוד". העיר יבוס מזכרת כבר בתקופת האבות כעיר מבצרת, ולימים כבש אותה דוד המלך שהרחיב את השליטה באזור ואת תחומי העיר ובנה בה את ארמון המלך. שלמה המלך בנה את בית-המקדש, הרחיב עוד את העיר וכלל בתחומי החומה גם את הר הבית. במשך השנים התרחבו והצטמצמו גבולות ירושלים וחומות העיר נבנו, נהרסו ונבנו מחדש בהתאם לגדלה של העיר.

את החומה בתנאי הנוכחי שלה בנה הסלטאן סולימאן המפאך בתחלת התקופה העות'מאנית, באמצע המאה ה-16. ארך החומה 4,018 מטרים, גבהה המצדע 12 מטרים ועבירה המצדע 2.5 מטרים. יש בה 34 מגדלי שמירה, צריחים רבים, ובמהלך השנים נבנו בה שמונה שערים, שחמשה מהם בנה הסלטאן. רב השערים נבנו עם בית שער במתכנת שערי תפנית (שער שמיד לאחר הכניסה בו יש לפנות בזווית של תשעים מעלות כדי להכנס לעיר), במטרה להקשות על מתקפות מתפרצות ולסייע בהגנה על העיר.

בפרק זה נרחיב על כמה אתרים המופיעים במפה המצרפת.

על המפה:

1. הכתל המערבי הוא שריד של חומת התמך החיצונית, שהקיפה את הר הבית בסוף תקופת בית שני. על הרחבה שבין החומות נצב בית המקדש המרחב, שבנה הורדוס. מלבד הר הבית, הכתל המערבי הוא המקום המקדש ביותר לעם היהודי. ברחבת התפלה רואים רק חלק קטן מהכתל המערבי של חומת התמך. המשכו, מצפון, נחשף מתחת לבתי הרבע המסלמי, במנהרות הכתל.

במדרשים נאמר: "לעולם אין השכינה זזה מן הכתל המערבי" [שמות רבה ב'], כי הוא היה הקרוב ביותר לקדש הקדשים. ועוד מספר באגדות ארץ-ישראל (זאב וילנאי) שנשבע הקב"ה לכתל המערבי שלא יחרב לעולם. ומדוע? מספרת האגדה: בימי שלמה המלך חלקה עבודת בנית המקדש בין כל חלקי העם. הכתל המערבי הוקם על-ידי העניים, אשר לא יכלו לשכר פועלים ולכן עבדו והקימו אותו בעצמם. כאשר ירד אלקים להשכין שכינתו בבית-המקדש, ראה והעריך את מאמצי העניים. אז יצאה בת-קול והכריזה, שכתל העניים לא יחרב לעולם.

2. שער הרחמים נמצא בצדה המזרחי של החומה. בין המסורות הרבות הנוגעות לשער, המסורת היהודית מספרת כי דרך שער הרחמים יפנס המשיח לירושלים ויביא עמו את הגאולה. האגדה מספרת כי הסלטאן הטורקי, ששמע על מסורת זו, החליט למנוע את ביאת משיח היהודים על-ידי חסימת השער - וכך, עד היום, חסומים שני פתחי השער בלבנים.

3. שער האשפות נמצא בחומה הדרומית של ירושלים העתיקה, מדרום להר הבית. שער זה שונה מיתר השערים. סולימאן המפאך בנה את חמשת שערי העיר כן שיסיעו בהגנה על העיר, אך שער האשפות בנוי בצורה שונה, כמעבר צר ונמוך, ורוב הזמן היה סגור. רק במאה ה-19, כשהחלה ההתיישבות בכפר סילואן שבמורדות עיר דוד, פתחו השלטונות העות'מאנים את השער באפן קבוע. לאחר מלחמת ששת הימים שפצה עירית ירושלים את השער, והתאימה אותו למעבר כלי רכב. השער קרוי על-שם שער, שהיה במקום שונה בזמן שבית-המקדש היה קיים, ואשר דרכו נהגו להוציא את האפר והאשפה מבית-המקדש לנחל קדרון. שער האשפות הוא הקרוב ביותר לכתל המערבי.

4. שער שכם הוא שער מרכזי בחלקה הצפוני של החומה, ונחשב לאחד השערים היפים והמפארים בשערי ירושלים. השער פונה לכיוון העיר שכם ולכן נקרא על-שמה. כיום הוא משמש בעקר את הולכי הרגל הבאים לעיר העתיקה.

5. שער יפו נמצא במרכז החומה המערבית של העיר העתיקה, סמוך למצודת דוד, והוא השער היחיד בצד זה של החומה. השער קרוי על-שם הדרך המוליכה ממנו אל העיר יפו, ששמשה

בְּעֶבֶר כְּעִיר נִמְלַח חֲשׂוּבָה. הוּא מְכֻנָּה גַם "שַׁעַר חֶבְרוֹן" וְ"שַׁעַר דָּוִד", עַל שׁוֹם הַמְּבִנָּה הַמְּכֻנָּה "מִגְדַּל דָּוִד" הַמְּצוּי בְּקֶרְבָּתוֹ. לְשַׁעַר נִוְדָּעָה חֲשִׁיבוֹת רַבָּה לְאַרְךָ הַדּוֹרוֹת, וּבְמִיָּחָד בְּתַקּוּפַת "הַיְצִיאָה מֵהַחֲוֹמוֹת" וְהַבְּנִיָּה מִחוּץ לַחֲוֹמוֹת. בְּמִשְׁךְ שָׁנִים רַבּוֹת נִסְגְּרוּ שַׁעְרֵי הָעִיר הָעַתִּיקָה עִם רִדָּת הַחֲשִׁכָּה, וְעַם הַתְּפִתְחוֹת הָעִיר בִּמְאָה ה-19, הָיָה שַׁעַר יָפוֹ הָרִאשׁוֹן שֶׁנִּוְתַר פְּתוּחַ גַּם בַּלֵּילָה. הַשַּׁעַר הַמְּקוֹרִי, שֶׁדִּרְכּוֹ נִכְנָסִים הוֹלְכֵי הָרֶגֶל כִּיּוֹם, הוּא שַׁעַר תְּפִנִּית. הַפֶּתַח הֶרְחָב שֶׁבּוֹ עוֹבְרִים כִּיּוֹם כָּלִי רֶכֶב נִפְרָץ עִם בְּקוֹר הַקִּיסָר הַגֶּרְמָנִי וְיִלְהֶלֶם הַשָּׁנִי, בִּשְׁנַת 1898. בְּהֶסְכְּמֵי הַפְּסָקָת הָאֵשׁ עִם יִרְדֵּן בָּתָם מִלְחָמַת הָעֶצְמָאוֹת נִקְבַּע כִּי הַשַּׁעַר יִכָּלַל בְּשִׁטַּח הַהֶפְקָר, אֲךָ הוּא נוֹתֵר חֲסוּם עַד לַמִּלְחָמָה שְׁשֶׁת הַיָּמִים ב-1967, עַת שֶׁחֲרָהּ הָעִיר הָעַתִּיקָה.

6. שַׁעַר הָאֲרִיּוֹת נִמְצָא בַּחוּמָה הַמְּזֻרְחִית שֶׁל יְרוּשָׁלַיִם הָעַתִּיקָה, בְּאֲזוֹר הָרִבֵּעַ הַמְּסֻלָּמִי. בַּחֲזִית הַשַּׁעַר חֲקוּקִים בְּרִדְלָסִים, הַמְּזֻהִים בְּטַעוֹת כְּאֲרִיּוֹת. בְּמִלְחָמַת שְׁשֶׁת הַיָּמִים פֶּרֶץ כּוֹחַ חֲטִיבַת הַצִּנְחָנִים דָּרָךְ שַׁעַר זֶה לָעִיר הָעַתִּיקָה וְשִׁחְרָה אֶת הָרַבִּית.

7. שַׁעַר הַפְּרָחִים נִמְצָא בַּחֲלָק הַצְּפוֹנִי שֶׁל חוֹמוֹת יְרוּשָׁלַיִם הָעַתִּיקָה. הוּא נִקְרָא כֵּךְ בְּגִלְל שְׁבוּשׁ הַשֵּׁם הַמְּקוֹרִי בְּעֶרְבִית, וּמִשׁוֹם שֶׁהַעֲטוּרִים שֶׁבַּחֲזִיתוֹ נִרְאִים כְּמוֹ פְּרָחִים. הַשַּׁעַר כֻּנֶּה גַם "שַׁעַר הוֹרְדוּס", בְּשֵׁל אֲמוּנָה מְטַעִית כִּי בֵּיתוֹ שֶׁל הוֹרְדוּס אֲנִטִּיפֶס עָמַד בְּקֶרְבָּת מְקוֹם.

8. שַׁעַר צִיּוֹן נִמְצָא בַּחוּמָה הַדְּרוֹמִית שֶׁל יְרוּשָׁלַיִם הָעַתִּיקָה, עַל הָר צִיּוֹן, וּמִכָּאן שְׁמוֹ. הַשַּׁעַר קְרוּי גַם "שַׁעַר הָרִבֵּעַ הַיְּהוּדִי" בְּגִלְל קֶרְבָּתוֹ לָרִבֵּעַ הַיְּהוּדִי, "שַׁעַר הַנְּבִיא דָּוִד" בְּגִלְל סְמִיכוֹתוֹ לְקֶבֶר דָּוִד, שַׁעַל-פִּי מְסוֹרוֹת מְאֻחָרוֹת מְצוּי בְּהָר צִיּוֹן, וְ"שַׁעַר הַיְּהוּדִים". מִסְבִּיב לְשַׁעַר אֶפְשָׁר לִרְאוֹת סִימְנֵי יְרֵי, תִּזְכָּרַת לְקֶרְבּוֹת הַקָּשִׁים שֶׁהַתְּחוּלָלוֹ בְּמִקּוֹם בְּמִלְחָמַת הָעֶצְמָאוֹת. מִבְּנֵה הַשַּׁעַר כְּשֶׁל שַׁעְרֵי תְּפִנִּית, לְמִנְעַ מַתְקָפוֹת מִתְּפָרְצוֹת.

9. הַשַּׁעַר הַחֲדָשׁ נִמְצָא בַּחוּמָה הַצְּפוֹנִית שֶׁל יְרוּשָׁלַיִם הָעַתִּיקָה. זֶהוּ הַשַּׁעַר הָאֲחֵרוֹן שֶׁנִּפְרָץ בַּחוּמָה, עִם הַתְּרַחְבוֹת הַבְּנִיָּה הַנוֹצְרִית מִחוּץ לַחֲוֹמוֹת (בִּשְׁנַת 1889), וּמִכָּאן שְׁמוֹ. בֵּין מִלְחָמַת הָעֶצְמָאוֹת לַמִּלְחָמָה שְׁשֶׁת הַיָּמִים הָיָה הַשַּׁעַר סָגוּר, שְׁכֵן הוּא הָיָה עַל קוֹ הַגְּבּוּל הָעִירוֹנִי בֵּין יִשְׂרָאֵל לְיִרְדֵּן.

10. עִיר דָּוִד הִיא אֶתֶר אֲרִכְאוֹלוֹגִי בִּירוּשָׁלַיִם, שֶׁבּוֹ נִמְצָאִים שְׁרִידֵי הָעִיר יְבוּס, אֲשֶׁר כָּבַשׁ דָּוִד הַמֶּלֶךְ, וְשְׁרִידֵי עִיר הַבִּירָה שֶׁבְּנָה שָׁם. אֲמָנָם עִיר דָּוִד נִמוּכָה בְּאֶפֶן מִשְׁמַעוֹתֵי מִהֲרִים הַסּוֹבְבִים אוֹתָהּ (הָר הַזִּיתִים, הָר הַצּוֹפִים, אֲרָמוֹן הַנְּצִיב), אֲךָ יֵשׁ בָּהּ כָּל הַתְּנָאִים הַהֶכְרַחִיִּים לְקִיּוּמוֹ שֶׁל יֵשׁוּב קְדוּם: אֶפְשָׁרִיּוֹת הַגִּנָּה, מְקוֹרוֹת מִים וְתֵנְאֵי דָרָךְ. עִיר דָּוִד שׁוֹכְנַת מִחוּץ לַחֲוֹמוֹת הָעִיר הָעַתִּיקָה, בְּדְרוֹמָה, בְּלֵב הַכְּפָר סִילוּוָן (כְּפָר הַשִּׁילוּחַ). בְּשָׁנִים הָאֲחֵרוֹנוֹת פּוֹעֶלֶת עֲמַתַּת "אֶלְעָד - אֶל עִיר

דָּוִד לְחַדֵּשׁ אֶת הָאַחִיזָה הַיְּהוּדִית בְּסִילְוָאן. בְּתִים נִרְכְּשׁוּ וַיֵּשְׁבוּ עַל-יְדֵי יְהוּדִים לְצַד בְּתֵי הָעֲרָבִים בְּשִׁכּוּנָה. זֶהוּ אֶתֶר שֶׁל רְשׁוֹת הַטִּבְעִי וְהַגָּנִים, וְכִיּוֹם אֶפְשָׁר לְטַיֵּל בּוֹ בְּאֶפֶן עֲצָמָאִי אוֹ בְּהִדְרָכָה.

11. הַר הַצּוֹפִים הוּא הָרֶכֶס הַתּוֹחֵם אֶת יְרוּשָׁלַיִם מִמְּזֻרְח. הוּא מְשֻׁמֵּשׁ נִקְדַּת תְּצַפִּית אֶל הָעִיר הָעֲתִיקָה מִצַּד אֶחָד, וְאֶל מִדְּבַר יְהוּדָה מִצַּד שֵׁנִי. בְּעֶבֶר, הַבָּאִים לִירוּשָׁלַיִם מִצָּפוֹן רְאוּ מִמֶּנּוּ לְרֹאשׁוֹנָה אֶת הָעִיר וְאֶת בֵּית-הַמִּקְדָּשׁ. בִּשְׁנַת 1925 נִחְנְכָה עַל הַר הַצּוֹפִים הָאוּנִיבֶרְסִיטָה הָעֵבְרִית, וּב-1939 נִפְתַּח בֵּית-הַחוּלִים "הַדְסָה", שֶׁפָּעַל עַל הָהָר עַד לְמִלְחַמַת הָעֲצָמָאוֹת. בְּמִלְחַמַת הָעֲצָמָאוֹת נִתַּק הָהָר מִירוּשָׁלַיִם הָעֵבְרִית וְהַפָּךְ לְמַבְלַעַת יִשְׂרָאֵלִית בְּתוֹךְ שְׁטַח יֶרֶדוֹן. הַדְרָךְ לָהָר הַתְּנַהֲלָה בְּשִׁירוֹת בְּלִבָּד.

12. הַר הַזִּיתִים הוּא רֶכֶס הַנִּמְצָא מִמְּזֻרְח לִירוּשָׁלַיִם, וְצוּפָה אֶל מְקוֹם הַמִּקְדָּשׁ וְקִדְשׁ הַקְּדָשִׁים. מְקוֹר שְׁמוֹ בְּכַרְמֵי הַזִּיתִים שֶׁכִּסּוּהוּ בְּעֶבֶר. הוּא מְשֻׁמֵּשׁ כְּאֶתֶר קְבוּרָה מֵאָז יָמֵי בֵּית-הַמִּקְדָּשׁ הָרִאשׁוֹן וְעַד יָמֵינוּ. בְּתִקּוּפוֹת שְׁבָהָן נֶאֱסַר עַל הַיְּהוּדִים לְהִכָּנֵס לָעִיר הָעֲתִיקָה הָיוּ עוֹלִים אֶל הַר הַזִּיתִים בְּחָגִים, צוּפִים אֶל מְקוֹם הַמִּקְדָּשׁ הַחָרֵב וּמִתְפַּלְלִים. בִּשְׁנֹת שְׁלֹטוֹן יֶרֶדוֹן (1948-1967) נִגְרַם הָרָס רַב לְבֵית-הַקְּבֻרוֹת, וְהוּא שָׁקַם לְאַחֵר מִלְחַמַת שִׁשֶּׁת הַיָּמִים. הַר הַזִּיתִים קָדוֹשׁ גַּם לְנוֹצְרִים, וְלָכֵן בְּמַהֲלָךְ הַשָּׁנִים נִבְנוּ עָלָיו כְּנִסְיֹת רַבּוֹת.

פרק ב':

ספורן של השכונות הראשונות מחוץ לחומה

יציאת היהודים מחוץ לחומות העיר העתיקה החלה בשנת 1860. בשנה זו הגיע מנין היהודים בעיר ל-8,000 נפש, לאחר שעלית יהודים לירושלים מחוץ-לארץ ומערים אחרות בארץ הובילה לגדול באכלוסיה היהודית בעיר. עד אז התגוררו רב תושבי ירושלים בעיר המקפת חומה, משום ששם הרגישו בטוחים, אולם עתה עלה צורך לצאת מתחומי העיר העתיקה ולהקים שכונות חדשות, לאחר שהצפיפות הרבה הובילה להתקורות המחיה ושכר הדיירה. בעיר העתיקה שררו גם תנאי תברואה קשים ונפוצו מחלות רבות, ותושביה בקשו אחר מקום מגורים נקי ומאורר יותר. בד בבד, השתפרו תנאי הבטחון מחוץ לחומות ואפשרו לתושבים להתגורר מחוץ לעיר מבלי לחשש.

נסקר את השכונות הראשונות מחוץ לחומה ואת מאפייניהן

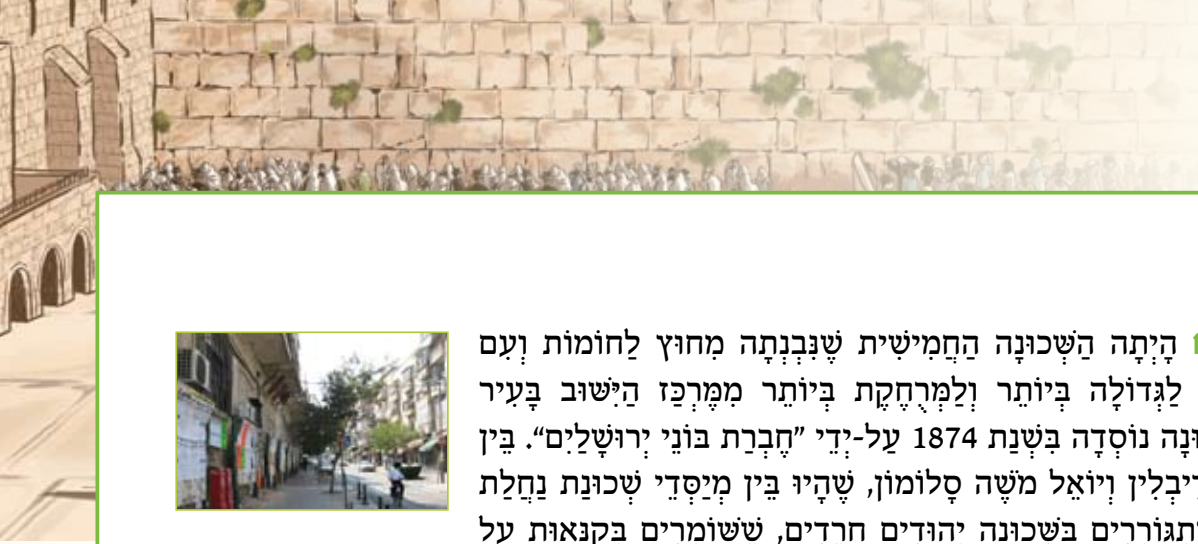

משכנות שאננים היא השכונה היהודית הראשונה שהוקמה בירושלים מחוץ לחומות העיר העתיקה. השכונה נוסדה ביזמתו של משה מונטיפיורי ב-1860, וכללה שני מבנים - בנין ארץ ובנין 16 דירות, ובנין קצר ובנין ארבע דירות. כדי לעודד את המתישבים הראשונים להתגבר על הפחד מפני שודדים ולהתיישב בשכונה, העניק להם מונטיפיורי תמיכה כספית ובנה טחנת קמח שתשמש כמקור תעסוקה לתושבי השכונה. כיום משמש המקום כמרכז בין-לאומי לתרבות ולכנסים, ומשרת את המרכז למוזיקה בירושלים.

מחנה ישראל היא השכונה היהודית השנייה שנבנתה מחוץ לחומות, והראשונה שהקימו אנשי ירושלים עבור עצמם, בשנת 1868: יסדו אותה היהודים המוגרבים (המערביים), בעידודו של הרב דוד בן-שמעון (המכנה צוף דב"ש) שעלה ממרוקו לירושלים. השכונה נבנתה סביב חצר מרכזית שבה בור מים. במשך השנים נהרסו חלק מבתי השכונה, ואחרים נבלעו בין הבנינים שהוקמו סביב.

שכונת נחלת שבועה נוסדה בשנת 1869 ביזמת שבועה צעירים ירושלמים, אשכנזים בני המשפחות הוותיקות של ירושלים בעיר העתיקה. השבועה שאפו למצא פתרון למצוקת הדיור והגדול באכלוסית הרבע היהודי ולשפר את תנאי המחיה. השכונה נבנתה לאורך הדרך הראשית מירושלים ליפו (כיום רחוב יפו), ובמלאת לה 120 שנה שפצה כמדרחוב ובו בתי קפה וחנויות חפצי אמנות ומזכרות.

מאה שְׁעָרִים הִיְתָה הַשְׂכוּנָה הַחֲמִישִׁית שֶׁנִּבְנְתָה מִחוּץ לַחוֹמוֹת וְעַם הַקִּמְתָה הִיְתָה לַגְדוֹלָה בְּיוֹתֵר וְלַמְרָחֶקֶת בְּיוֹתֵר מִמֶּרְכֶּז הַיָּשׁוּב בְּעִיר הָעִתִּיקָה. הַשְׂכוּנָה נִוְסְדָה בִּשְׁנַת 1874 עַל-יְדֵי "חֶבְרַת בּוֹנֵי יְרוּשָׁלַיִם". בֵּין מִיִּסְדֶּיהָ יוֹסֵף רִיבְלִין וְיוֹאֵל מֶשֶׁה סְלוֹמוֹן, שֶׁהָיוּ בֵּין מִיִּסְדֵי שְׂכוּנַת נַחֲלַת שִׁבְעָה. כִּיּוֹם מִתְגוֹרְרִים בַּשְׂכוּנָה יְהוּדִים חֲרָדִים, שְׂשׂוּמֵרִים בְּקִנְאוֹת עַל הַלְבוּשׁ וְעַל אוֹרְחוֹת הַחַיִּים שֶׁל תוֹשְׁבֵי יְרוּשָׁלַיִם בְּעֶבֶר.

פרק ג':

לשון עברית, אישים, מבנים וערכים בירושלים.

1. משה מונטיפיורי

משה מונטיפיורי נולד בשנת 1784 בעיר ליוורנו שבאיטליה למשפחה יהודית-ספרדית אמידה, ובגיל צעיר עבר עם משפחתו לאנגליה, שם גדל והתחנך. בבגרותו השתלם במסחר. הוא עסק במסחר עם אחיו אברהם ועשה חיל בעסקיו. ב-1812 נשא את יהודית כהן, בת למשפחה עשירה. מונטיפיורי השתלב בעסקי בורסה ובטוח עם משפחת רוטשילד והתעשר מאוד, עד כי בשנת 1824, בגיל 40, יכול היה לפרש ולהקדיש את כל זמנו לעשייה צבורית.

מונטיפיורי בקר בארץ-ישראל שבע פעמים. במאה ה-19 היו סוירים אלה רצופים קשיים וסכנות, הן בשל תנאי הבטחון והן בשל מצב הדרך. בתקופה זו שררו בארץ-ישראל עני ומחלות, ובקורו של מונטיפיורי תרם רבות לקיומן של הקהלות בארבע ערי הקדש: ירושלים, צפת, טבריה וחברון.

1. באוקטובר 1827 הגיע בפעם הראשונה לארץ-ישראל. הוא הפליג באנית מלחמה בריטית לאלכסנדריה. הוא חלה וסבל משנויי האקלים, ובמצרים התבשר על מצב הבטחון בארץ. בכל זאת שמח להמשיך במסע והגיע ליפו ואחר-כך לירושלים, שם מצא "חמשים משפחות ספרדים, ארבעים אשכנזים ומאתים אלמנות זקנות - בעני ובחסר כל." הוא ורעייתו הרימו תרומה לתושבי העיר ולמוסדותיה.

2. במאי 1839 הגיע שוב לארץ. הפעם החליט להקדיש את משאביו לעזרה ליהודים, לאחר ששמע מפיהם כי "עבודת האדמה היא הפתרון היחיד למצבם." הוא הגיע לארץ דרך נמל בירות, עבר בצפת ובטבריה ובכל עיר תרם מכספו לתושבים. הוא בקר בחברון, ובירושלים נאלץ לחנות בהר הזיתים בשל המגפות שפרצו בעיר. הפעם החליט לקדם בניה של מפעלי הרפואה, ולשם כך שלח רופא מלונדון וארגן חלקת תרופות חנם. כן החל ליזם הקמת בתי מלאכה ומפעלי חקלאות.

3. בשנת 1849 התקבל בשמחה בירושלים. הוא תרם לקפת תמיכה ליולדות עניות, ולרכישת אריגים לתפירה ומכונת דפוס עבור ישראל ב"ק. כמו-כן הוסיף חלק למבנה של קבר רחל, וכך נוסד המבנה הקים עד היום על קברה. בשנת 1854 שלח לעיר מכונות להקמת בית אריגה, אף הנסיון לא הצליח.

4. בשנת 1855 הגיע לארץ עם ירשה שקבל מהנדבן היהודי יהודה טוורא. על אדמה שקנה מכספו בנה טחנת קמח, במטרה להוזיל את יצור הקמח עבור תושבי ירושלים. הוא הניח אבן פנה לבית-חולים, יסד בית-ספר לבנות וקנה פרדס גדול ליד יפו, שנקרא "גן מונטיפיורי".

5. בשנת 1857 גלה כי נסיונות ההתיישבות החקלאית כשלו. הוא הסדיר רשיון לבניית בית-כנסת והקים את בית-הכנסת "החרבה", והחליט לבנות את שכונת משפנות שאננים.

6. בבקורו בשנת 1865 נסה לקדם שוב את הישוב החקלאי בארץ, בין היתר בפקיעין.

7. בשנת 1875 בקר בפעם האחרונה בארץ-ישראל. הוא כבר היה בן תשעים והפעם הספיק לבקר רק במקומות הקדושים. הוא הביע שביעות רצון מהקמת השכונות בעיר ומהקמת בית-הספר החקלאי "מקוה ישראל".

טחנת הרוח במשכנות שאננים

טחנת הרוח שוכנת בכניסה לשכונת משכנות שאננים בירושלים, והיא המבנה הראשון שהוקם בה, ב-1858. זוהי טחנת קמח בגובה כ-18 מטרים, ובמתכנתה הנוכחית היא בעלת גוף עגל מאבן, ובראשה כפת מתכת. הטחנה נבנתה ביזמתו של משה מונטיפיורי, מעט לפני הקמתה של משכנות שאננים - השכונה היהודית הראשונה מחוץ לחומות העיר העתיקה. הטחנה הוקמה כדי לספק למתישבי השכונה מקור פרנסה, וכדי לספק לעניי ירושלים קמח בזול. את הטחנה הקים מהנדס טחנות, שאותו הזמין מונטיפיורי במיוחד מאנגליה.

אמנם הטחנה פעלה במשך כמעט עשרים שנה, מ-1858 עד 1876, אך סבלה מבעיות שונות כגון מחסור ברוח, מכון יקר ועדין ותחרות עם מכונות הקטור החדשות, ולבסוף השבתה. בראשית שנות השמונים של המאה ה-20 הטחנה שפצה ושחזרה, ובתוך מבנה הוקם מוזאון לתולדות חייו של משה מונטיפיורי. במבנה אבן קטן בקרבת הטחנה הצב דגם הכרפדה אשר שמשה את מונטיפיורי במסעותיו בארץ-ישראל. כיום הטחנה היא אתר תירות מכר בירושלים.

"משכנות שאננים" - מאת תמר הירדני

"איזה נוף!" התלהבה נעה וכוונה את עדישת מצלמתה אל החומות.

"והאיר", התמוגג אביחי, "רק בירושלים יש אור צלול כל-כך."

"אור הרים צלול כזו..." פזם ירון, "הייתי שומח לגור כאן."

"עכשו אתה מדבר כך", אמר אביחי, "אבל אלו חית לפני 150 שנה, כששכונת משכנות שאננים נולדה, אני לא בטוח שהיית רוצה לגור בה."

"למה?" התפללה נעה, שהפסיקה לצלם.

"משכנות שאננים הייתה השכונה היהודית הראשונה שנבנתה מחוץ לחומות ירושלים", השיב אביחי, "ובאותם ימים אנשים פחדו לצאת מבין החומות המגוננות ולגור בשכונה החדשה, בין שועלים, זאבים ושודדים."

"אז אני לא מבין למה הם בכלל בנו את השכונה הזאת", אמר ירון.

"היודי ירושלים לא בנו בעצמם את משכנות שאננים", הסביר אביחי. "יוזם ומיסד השכונה היה יהודי עשיר מאנגליה בשם משה מונטיפיורי. הוא ראה שהיהודים סובלים מצפיפות וממחלות בתוך העיר, וחפש דרך לעזור להם. אך על-אף שהשכונה הייתה יפה ומרוחת, איש לא הסכים לגור בה."

"הפסד שלהם", פסק ירון. "ותרו על הנוף, על השקט ועל אור צלול כזו."

"וימה קרה בסוף?" הסתקרנה נעה, "האם הוא הצליח לשכנע אותם?"

"כן", השיב אביחי, "מונטיפיורי מצא דרכים מענינות להרגיע את החוששים: הוא קרא לשכונה 'משכנות שאננים', כלומר 'ביתם של אלה שאינם פוחדים'. הוא גם בנה את השכונה קרוב לעיר, כך שאפשר לראות ממנה את החומות ולהרגיש בבית. חוץ מזה, הוסיף אביחי והצביע על הבתים, "הוא בנה את הגגות בצורת חומה."

"כל הכבוד למונטיפיורי", מחא ירון כפיים, "גם נדיב וגם חכם!"

"וגם עשיר, הוסיף אביחי. "הוא רצה לשלם לבעל הקרקע הערבי כסף רב, אבל האיש לא הסכים. 'הנף ידידי ואחי, אמר האיש למונטפיורי, את האדמה הזאת ירשתי מאבותי, ולא הייתי מוכרה לאיש אפילו בעבור אלפי לירות שטרלינג; אבל לך אתננה חנם אין כסף. מונטיפיורי הודה לו, ובכל זאת התעקש לשלם. לבסוף הסכים הערבי לקבל כסף, אבל אז נקב בסכום עצום של אלף לירות שטרלינג."

"ומונטפיורי שלם?!" התפלא ירון.

"בנדאי, השיב אביחי, "הוא לא רצה שאף-אחד יגיד אחר-כך שהמקום לא באמת שלו. 'רגעו! התלהבה נעה, "אני מכירה עוד מישהו שהתעקש לשלם על מקום, ולא הסכים לקבל אותו חנם!"

2. בית-הספר "למל"

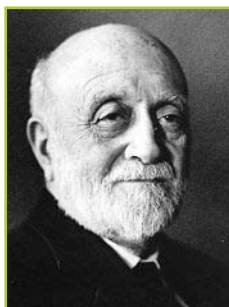
הכניסה לבית-הספר

בית-הספר "למל" נוסד בעיר העתיקה באמצע המאה ה-19 בכספי משפחת למל, משפחת יהודים עשירה מוינה שבאוסטריה. עם התרחבות הישוב היהודי מחוץ לחומת העיר העתיקה, נבנה עבור בית-הספר מבנה חדש בשכונת זכרון משה.

בית-הספר "למל" היה בית-הספר המודרני הראשון בירושלים. עד שנוסד, התחנכו בני העיר ירושלים בחנוף המסרתי והנתיק, שהתבסס על שנון ולמוד של כתבי הקדש בלבד. המוסד החדש שנה את שיטת

הלמוד ושלב במערכת השעורים גם למודי מדעים ושפות. יזמה זו נתקלה בהתנגדות עזה מצד רבנים בירושלים, שחששו מפני פריצת הערכים היהודיים והחדרת תרבות זרה אל החנוף. הם נהלו מאבק קשה בבית-הספר ובהורים ששלחו אליו את ילדיהם, אבל הצלחתם הייתה חלקית; בית-הספר חולל מהפך בחנוף בירושלים, ואחריו נוסדו בתי-ספר מודרניים נוספים, שקלטו רבים מילדי ירושלים והשפיעו על אפיה של ירושלים החדשה. כיום משמש בגן בית-הספר כמוסד חנוף לקהלה החרדית.

3. דוד ילין

דוד ילין (1864-1941) היה מורה, חוקר עברית ואיש צבור, מראשי הישוב, ממייסדי הסתדרות המורים וועד הלשון העברית, וממקימי שכונת זכרון משה בירושלים.

ילין נולד בשנת 1864 בירושלים למשפחה ירושלמית ידועה ונקרא על-שם סבו, שעלה מפולין עם משפחתו בשנת 1834. אביו היה יהושע ילין, ממייסדי שכונת נחלת שבועה, ואמו הייתה בת למשפחת עולים מעיראק. הוא התחנך ב"חדר" ובהמשך למד בישיבת "עץ חיים". בשנת 1882 היה התלמיד האשכנזי הראשון בבית-הספר "כל ישראל חברים".

בהיותו בן 14 בלבד כתב עתון משלו תחת השם "הר ציון". כמו-כן כתב בשנת 1878 בעתון "הלבנון",

ולאחר מכן בעתוננים נוספים: "המגיד", "המליץ" ועוד.

בשנת 1890 יסד, יחד עם אליעזר בן-יהודה, את ועד הלשון העברית (שהפך לימים לאקדמיה ללשון העברית). בן-יהודה נבחר לכהן כנשיא הוועד, והחברים בו היו ילין, הרב חיים הירשנזון, זאב יעבץ, אברהם משה לונץ, הרב יעקב מאיר (לימים הראשון לציון) ויחיאל מיכל פינס. הוועד פעל במשך כשנה, התפרק ונוסד שנית בשנת 1904 בידי המורים העבריים, שעמדו בפני קשיים גדולים בשמוש בשפה העברית לצורך הוראה. ילין עמד בראשו כנשיא שני עד מותו.

בשנת 1913, במהלך מלחמת השפות שהסעירה את הישוב, פרש ילין מבית-המדרש למורים שהיה שייך לחברת "עזרה", שתכננה להקים את הטכניון ולכונן בו למודים בגרמנית. ילין יסד את "בית-המדרש למורים העברי", שהפך לסמינר למורים שבשכונת בית הכרם ונקרא כיום "המכללה לחנוך על-שם דוד ילין".

בשנת 1917, בעצומה של מלחמת העולם הראשונה, הגלו ילין ובני משפחתו לדמשק. המשפחה שהתה בעיר כשנה, במהלכה נפטר הבן שמריהו ממחלת הטיפוס.

בשנים 1920-1928 כהן ילין כנשיא אספת הנבחרים וכראש הוועד הלאומי. בשנת 1925, עם פתיחת האוניברסיטה העברית בירושלים, הזמן ללמד דקדוק עברי ושירה עברית מימי הביניים. בשנת 1936 נתמנה לפרופסור לספרות באוניברסיטה. ילין כתב ספרים בחקר הלשון, בהיסטוריה ובספרות ימי הביניים.

בית ילין במוצא

בית ילין במוצא מסמל את ראשית ההתישבות החקלאית בארץ-ישראל. משפחת ילין היא מהותיקות והידועות בירושלים ובארץ-ישראל. המבנה שפץ ונערכו בו עבודות שמור נרחבות.

4. מלחמת השפות

אליעזר בן-יהודה, מראשי הלוחמים במאבק למען השפה העברית

בשנת תרע"ד (1913), שנה לאחר הנחת אבן הפנה לטכניון בחיפה, פרץ ופוח סוער על שפת ההוראה בו. הבעיה הייתה מרכזת במיוחד, מפיון שהטכניון התעתד להיות המוסד האקדמי הראשון בארץ, ונועד ללמודי הנדסה וטכנולוגיה, המבססים על משגים מקצועיים ועל ספרות מקצועית. נציגי חבר הנאמנים מטעם האגדה המיסדת - "אגדת העזרה של יהודי גרמניה" - החליטו כי "אין קובעים שפת למוד רשמית מתיבת בכל המקצועות של המוסד", וכך למעשה הכריעו כי הלמודים בטכניון יתקיימו בגרמנית ולא בעברית.

החלטה זו עוררה סערה בקרב הצבור היהודי בארץ, שהתנגד לה וראה בה נסיגה חמורה מהגשמת הציונות. הישוב היהודי בארץ-ישראל החליט לצאת למאבק בהחלטה, ובאגדת "העזרה", ולהלחם על תחית השפה העברית ועל הזהות הלאומית של הישוב העברי. בראש המאבק עמדו תלמידי הסמינרים למורים, אנשי מפלגת הפועלים "הפועל

הצעיר" וכן מורי יפו. הנאבקים היו תוך זמן קצר לתנועת המונים; תלמידים רבים בבתי-ספר ובמוסדות חנוך של "העזרה" פתחו בשביתה, וכאשר צעד זה לא הועיל - הודיעו רבים מן המורים על התפטרותם. במאמר שהתפרסם ב-1914 נכתב כי "מעולם עוד לא היתה תנועה כל-כך חזקה בארץ, ומעולם עוד לא הראה הישוב החדש את כוחו להגן על עניניו כמו בימים אלה".

"מלחמת השפות", שפרצה בתחלת חדש חשון תרע"ד, נמשכה ששה שבועות והעסיקה את עמודי החדשות של עתונות התקופה, ובכלל זה את בטאוני "הפועל הצעיר" ואת העתון הירושלמי "החרות", שפרסם את הנאומים מאספות העם המרבות שנערכו באותה תקופה. "מלחמת השפות" הסתיימה בנצחונה של השפה העברית, תחלה ביפו ואחר-כך בירושלים. ביפו החלט על יסודו של בית-ספר עברי חדש. כל מורי "העזרה" התפטרו ועברו ללמד בבית-הספר העברי, שזכה לתמיכת ההסתדרות הציונית העולמית. בירושלים הצליחה אגודת "העזרה" להתגבר בכוח על שביתת המורים, אף תגובה זו רק עודדה את אנשי ירושלים לפעל להקמת בתי-ספר עבריים ובכללם - בית-מדרש עברי למורים בעיר (פיוס "מכללת דוד ילין").

העברית נחלה נצחון רשמי ב"מלחמת השפות" כשנתים לפני פתיחת הלמודים בטכניון: בשנת תרפ"ב (1922) הכריזה ממשלת המנדט הבריטי על העברית כשפה רשמית בארץ-ישראל, לצד האנגלית והערבית.

5. ירושלים של זהב

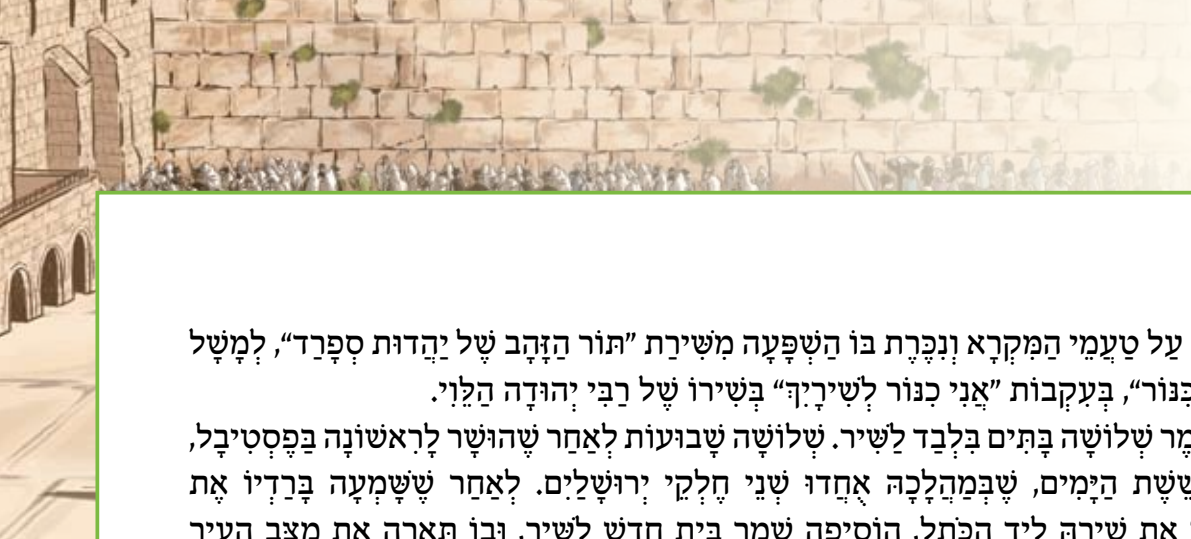
"כפר השוק ריקה"

"ירושלים של זהב" הוא שיר על ירושלים, שאותו חברה והלחינה נעמי שמר (1930-2004) - פזמונאית, מלחינה וזמרת ישראלית, וכלת פרס ישראל לזמר עברי. השיר היה מרגעי השיא בקריירה המוזיקלית של שמר ונחשב לאחד השירים האהובים ביותר בקרב הצבור הישראלי ובקרב יהודים בעולם כולו, וכן לאחד מהפזמונים הישראליים המפורסמים בעולם.

השיר נולד כאשר טדי קולק, ראש עיריית ירושלים באותה עת, החליט להזמין שיר מיוחד על ירושלים לכבוד "פסטיבל הזמר והפזמון" לשנת תשכ"ז שנערך במוצאי יום העצמאות, 15 במאי 1967, בבניי האמה בירושלים.

"ירושלים של זהב" היה במקור פנוי לתכשיט לראש שעליו היתה חקוקה תבנית ירושלים, שלפי המסורת נתן התנא רבי עקיבא לאשתו רחל על שעודדה אותו ללמד תורה. השיר מתאר את מצבה של ירושלים באותה עת, לפני מלחמת ששת הימים, כאשר היתה חצויה על-ידי חומה: "העיר אשר בדד יושבת ובלבה חומה". משפט זה מזכיר פסוק ממגלת איכה: "איכה יושבה בדד העיר" [איכה א, א], כמו גם המשפט "איכה יבשו בורות המים". קשור זה עם המקורות מעניקה לשיר משמעות של קינה.

החומה המתארת בשיר פנתה "הקו העירוני", והפרידה בין ממלכת ירדן ומדינת-ישראל. במזרח העיר, מעבר לחומה, שכנו אז המקומות הקדושים ליהדות - הכתל המערבי ובית העלמין היהודי העתיק בהר הזיתים - והיו בלתי נגישים ליהודים.

לחן השיר מבסס על טעמי המקרא ונפרת בו השפעה משירת "תור הזהב של יהדות ספרד", למשל "לכל שיריך אני כנור", בעקבות "אני כנור לשיריך" בשירו של רבי יהודה הלוי. בתחלה כתבה שמר שלושה בתים בלבד לשיר. שלושה שבועות לאחר שהושר לראשונה בפסטיבל, פרצה מלחמת ששת הימים, שבמהלכה אחדו שני חלקי ירושלים. לאחר ששמעה ברדיו את הצנחנים השרים את שירה ליד הכתל, הוסיפה שמר בית חדש לשיר, ובו תארה את מצב העיר אחרי המלחמה. אם בתחלה נכתב "איכה יבשו בורות המים" ו"אין פוקד את הר הבית", בבית החדש נכתב "חזרנו אל בורות המים" ו"שופר קורא בהר הבית". בחדשים שאחרי המלחמה ובשנים שבין המלחמות קנה לו השיר שם והפך למעין המנון-משנה, והיו שאף קראו להפכו להמנון הלאומי החדש.

ירושלים של זהב נעמי שמר

אור הרים צלול כִּין ורח ארנים, נשא ברוח הערבים עם קול פעמונים.	איכה יבשו בורות המים, כפר השוק ריקה, ואין פוקד את הר הבית בעיר העתיקה.	כי שמך צורב את השפתיים כנשיקת שרף; אם אשכחך ירושלים אשר כלה זהב.
ובתרדמת אילן ואבן, שבוייה בחלומה, העיר אשר בדד יושבת ובלבה חומה.	ובמערות אשר בסלע מיללות רוחות, ואין יורד אל ים המלח בדרך יריחו.	ירושלים של זהב... חזרנו אל בורות המים, לשוק ולכפר, שופר קורא בהר הבית בעיר העתיקה.
ירושלים של זהב ושל נחשת ושל אור, הלא לכל שיריך אני כנור.	אך בבואי היום לשיר לך ולך לקשר כתרים, קטנתי מצעיר בנך ומאחרון המשוררים.	ירושלים של זהב... ובמערות אשר בסלע אלפי שמשות זורחות, נשוב נרד אל ים המלח בדרך יריחו.
		ירושלים של זהב...

חידון הילדים ירושלים שלי

לתלמידי כיתות ה' במערכת החינוך

מפגש עם העיר ירושלים לדורותיה, הלשון העברית, אישים, מבנים וערכים

המקראה בהפקת תנועת "מבראשית"

עורכים: יקי מנדלסון, צבי נאמן **כתיבה:** ד"ר אייל דוידסון **השלמות וליווי מקצועי:** ד"ר יוסי שפנייר **בקרת תוכן:** ד"ר מיכאל גרינצוויג **צוות היגוי ותוכן:** ועדת חידון הילדים הארצי- משרד החינוך, מנהל חברה ונוער, המנהל הפדגוגי והאגף לחינוך יסודי, מנח"י- פסיפס ירושלמי, תנועת מבראשית.

מרכז חידון ירושלים שלי במנהל חברה ונוער **כתובת:** משרד החינוך דבורה הנביאה 2 ירושלים. **טלפון:** 02-5603391 **פקס:** 02-5603886
כתובת דוא"ל: shlomove@education.gov.il **אתר האינטרנט:** www.edu.gov.il/jeh